

ƏLİ RÜSTƏMOV
Pedaqoji elmlər namizədi, dosent

«İNFORMATİKA»NIN SAHƏVİ STRUKTURU VƏ KİTABXANAŞÜNASLIQ ELMLƏRİ İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

(4-cü məqalə)

İndi əvvəlki məqalədə deyilən üçüncü metodun tətbiqindən alınan nəticələri qısaca təhlil edək.

Hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, bibliografik isnad metodunun tətbiqi əsasında dünyada ilk məntiqi bibliografik axtarış sistemi olan və hazırda elektron formada dünyanın 97 ölkəsinə müntəzəm olaraq satılan məşhur «Elmi isnad göstəricisi» / «Science Citation Index» (SCA)» yaradılmışdır. Bu sistemin sovet variantı ilk dəfə Azərbaycan informatikləri tərəfindən hələ 70-ci illərdə işlənib hazırlanmış və sonralar inteqral avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sisteminin bir funksional altsistem kimi formalaşmışdır (1). 60-cı illərdən hazırkı dövrə qədər bibliografik isnad metodunun müxtəlif elm və texnika sahələrində informasiya təhlili və axtarışında tətbiqinə dair onlarca namizədlik və doktorluq dissertasiyaları (2), yüzlərlə adda məqalə və kitab yazılmışdır. Məqalə və əsərlərdə bibliografik isnad metodu əsasında aşağıdakı istiqamətlərdə global tədqiqat işləri və texnoloji işləmələr aparılmışdır:

- elmin və texnikanın tarixi inkişafının araşdırılması (3);
- elmin və texnikanın inteqrasiya proseslərinin məzmun və istiqamətlərinin aşkarlanması və yeni elm sahələrinin formalaşmasının əvvəlcədən (təşkilati forma alınmışdan xeyli qabaq) müəyyənləşdirilməsi (4);
- informasiyanın köhnəlməsi, «görünməz elmi məktəblərin» formalaşması, elmə real töhfənin müəyyən edilməsi, kitabxana fondlarının müəyyən sahələr üzrə özəyinin təyini və s.

-sahəvi, dar sahəvi və onlarla məzmun və funksional cəhətdən bağlı olan sahələrarası informasiya axtarışına imkan verən məntiqi (zəncirvari) bibliografik aparatın yaradılması (5).

Deyilənlərdən başqa, bibliografik isnad metodu tədqiqatçılıq etikasının, psixologiyasının öyrənilməsində, ayrı-ayrı ölkələrin informasiya potensialının qiymətləndirilməsində və onlarca digər istiqamətlərdə istifadə olunur.

Hələ 80-ci illərin əvvəllərində (1983) «informatika» sahəsində dünyada məşhur mütəxəssis F.Maxiup özünün fundamental tədqiqat əsərində (Informatika: elmlərarası əlaqələr. – Nyu York, 1983. – 263 s. – ingilis dilində) «informatika»nın tədqiqat predmeti olan «informasiya» anlayışını ideal (mənəvi) və materiya (maddi) adlı ikili təbiətə malik olan kateqoriya hesab etmişdir. O, informasiyanı öyrənən 40 elm müəyyənləşdirmiş, o cümlədən «kitabxanaşünaslıq» və «bibliografiyaşünaslıq» da buraya daxil etmiş, «informatika»nın 85 elm və texnika sahəsi ilə qarşılıqlı əlaqəsini? xüsusilə riyazi və təbiət elmləri ilə inteqrasiyasının daha güclü olduğunu göstərmişdir. Görünür, bu fikrə əsaslanaraq o dövrdə akademik A.P.Yeršov (6) və akademik V.M.Qluşkov (7) «informatika»ni həm də təbiətşünaslıq elmləri sistemində aid etmişlər. 90-cı illərdə «informatika»nın elmlər sistemində tutduğu yeri və onun predmeti haqqında fikirlər daha da genişləndirilmişdir ki, bu barədə qismən yuxarıda danışıldı. Lakin bu problem hələlik qəti həll edilməmişdir. Belə ki, yuxarıda verilmiş əlaqədar dərslərə və tarixən aparılmış elmi tədqiqatlara əsaslanaraq «informatika»nın sahəvi quruluşu, predmet və metodları izah edilirdi. 80-ci illərdə bu istiqamətdə əks fikirlər də olmuşdur. Məsələn, Amerika informatiki H.Smol (8) və rus alimi İ.V.Marşakova (9) isnad metodunun tətbiqi əsasında müəyyən etmişlər ki, «informatika» (informasiya elmi) sosiologiya elmi ilə yaradıcılıq fəaliyyətinin psixologiyası arasında yerləşən elmdir.

İsnad metodunun tətbiqi nəticəsində 80-90-cı illərin tədqiqatçıları belə bir qəti nəticəyə gəlirlər ki, «informatika» müstəqil elmdir, təbiətşünaslıq, texnika, ictimai və humanitar elmlərin əlaqədar elmi arsenalının onun əsas obyektinə (informasiya) tətbiqinin sintezindən yaranmışdır, daxili sahəvi (differensiasiya) struktura malikdir; tarixən o, kitabxana işinin, bir qədər sonra kitabxanaşünaslığın və bibliografiyaşünaslığın elmi və təcrübə arsenalından yaranmışdır.

Lakin isnad metodunun əsas potensial imkanları «informatika»nın digər elmlərlə, xüsusilə «kitabxanaşünaslıq» və «bibliografi-

yaşınaslıq»la qarşılıqlı əlaqəsinin (inteqrasiyası) araşdırılması baxımından az istifadə edilmişdir. Əlbəttə, bu baxımdan problem şaxəlidir, mürəkkəbdir və dinamik xüsusiyyətə malikdir. Belə ki, düz və əks, bilavasitə və dolaylı inteqrativ informasiya proseslərini, onların intensivliyini, məzmununu və digər xarakteristikasını açmaq, istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, hadisələri proqnozlaşdırmaq və s. tələb olunur. Bir məqalə çərçivəsində bütün bunları açmaq çətindir. Burada isnad metodunun tətbiqi yuxarıda deyilən digər iki metodun tətbiq məqsədilə eynidir. Lakin həmin iki metodla «informatika»nın «kitabxanaşınaslıq» və «bibliografiyaşınaslıq»la əlaqəsini ümumi hələdə aşkarlamaq mümkündür. Bibliografik isnad metodu isə inteqrasiya proseslərinin daha dəqiq, konkret sahələr baxımından aşkarlanmasına imkan verir. Əlbəttə, bu məqsədlə təhlilə daha çox informasiya kütləsi daxil etmək və ya tarixən və hazırda dünyada ən güclü tədqiqat vasitəsi olan məşhur «Science Citation Index» göstəricisindən istifadə etmək olardı. Lakin məlum səbəblərə görə bunları etmək mümkün deyil. Buna görə də iki adda sırf ixtisas jurnalında verilən məqalələr və onların bibliografik isnadlarının sahəvi bölgüsü statistik təhlil üçün əsas götürülmüşdür*:

1. Советское библиотечное дело. - 1980. - № 1-6 /illik komplekt/ Библиотечное дело. - 1993. - № 1-6.

2. Научно-техническая информация. - 1981 - ser. I. № 1-6; 1993. № 1-6**.

Jurnalların həmin nəşr illərinin eksperimental təhlil üçün götürülməsi onunla bağlıdır ki, inteqrasiya prosesinin intensivliyi baxımından 80-ci illərə qədərki dövr informatikanın kitabxanaşınaslıqla qarşılıqlı əlaqəsinin ilkin formalaşması mərhələsi (inqubasiya)

* Təhlil üçün «Наука и технические библиотеки», «American Documentation» (ABS) jurnallarını da götürmək mümkün idi. Lakin bu jurnallara baxan hər bir mütəxəssis görə bilər ki, onlarda əsasən riyazi, texniki və iqtisadi informatikaya, qismən «kitabxanaçılıq informatikası»nın sırf texnoloji istiqamətlərinə dair məsələlər dərc edilir. Buna görə də «informatika» ilə kitabxanaşınaslığın bir elm kimi qarşılıqlı əlaqələrinin nisbətən dəqiq mənzərəsini almaq üçün yuxarıda deyilən sırf ixtisas jurnalları götürülmüşdür.

** Bu jurnalın ikinci seriyası da əsasən riyazi və texniki informatika məsələlərinə və qismən bioinformatikaya və geoinformatikaya dair məqalələr dərc edir. «Kitabxanaçılıq» və digər sosial «informatika» sahələrinə dair məqalələr əsasən jurnalın birinci seriyasında verilir.

adlanır (10). 90-cı illər isə deyilən elmlərin inteqrativ elementlərinin daha da genişlənməsi, çoxalması, açıq və sabit xarakter alması və «informatika»nın differensiasiyası dövrü hesab edilir (11).

«Библиотечное дело» jurnalında 1981-ci ildə dərc edilən məqalələrin sahəvi bölgüsü və onlarda verilən bibliografik isnadların informatika və digər elm sahələri üzrə paylanması 5-ci cədvəldə verilmişdir. Buradan görünür ki, «Библиотечное дело» jurnalında 1981-ci ilə nisbətən 1991-ci ildə daha çox məqalə (74 adda) dərc edilmişdir. Dərc edilən məqalələrin miqdarına görə birinci yeri kitabxanaşınaslıq nəzəriyyəsi tutur. Bu fakt ehtimal ki, «Библиотечное дело» jurnalının əsas profili, bəlkə də son illərdə kitabxanaşınaslığın nəzəri məsələlərinə diqqətin daha da artmasını göstərir. Sonuncu deyilən ehtimal 5-ci cədvəlin əlaqədar məlumatları ilə əsaslandırıla bilər. Buradan görünür ki, 1981-ci ildə bu sahədə 13 adda məqalə dərc edilməsinə baxmayaraq 172 isnad vardır. Onların xeyli hissəsi kitabxanaşınaslığın digər sahələrindən kitabxanaşınaslıq nəzəriyyəsinə dair isnad sistemində cəlb olunmuşdur. Sahədaxili (kitabxanaşınaslıq fənləri) inteqrasiyada kitabxanaşınaslıq nəzəriyyəsinin aparıcı yer tutması ehtimal ki, nəzəri problemlərin tədqiqinin 80-ci illərdə və bəlkə də ondan əvvəlki illərdə daha da intensivliyini göstərir. 90-cı illərin başlanğıcında bir qədər əks proses müşahidə olunur. Belə ki, kitabxanaşınaslıq nəzəriyyəsinə dair məqalələrdə sahədaxili isnadların miqdarı iki dəfədən çox azdır (75), baxmayaraq ki, jurnalda bu sahədə dərc edilən məqalələrin miqdarı 1981-ci ilə nisbətən təqribən üç dəfəyə qədər artır. Bunun əksinə olaraq informatika sahələri, xüsusilə riyazi və kitabxanaçılıq informatikası ilə əlaqədar güclənir. Bibliografik isnadların təhlili göstərir ki, kitabxanaşınaslıq nəzəriyyəsinə dair məqalələrdə ictimai və humanitar elmlərdən fəlsəfə və sosial psixologiyaya daha artıq maraq müşahidə edilir.

Sahədaxili informasiya əlaqələri baxımından oxucularla iş, kitabxana tarixi və kitabxana fondları fənləri daha müsbət informasiya balansına malikdir, yəni digər kitabxanaşınaslıq sahələrindən daha çox informasiyalar özünə cəlb edir. Kitabxana təsnifatı və kitabxana kataloqları fənni isə informatika sahələri, xüsusilə kitabxanaçılıq informatikası ilə daha sıx və fəal inteqrasiya olunur. İsnad edilən əsərlərin məzmun təhlili göstərir ki, hər iki deyilən sahənin qarşılıqlı informasiya əlaqələri axtarış dillərinin, axtarış

Kitabxana işinin texniki vasitələri	$1 \frac{1}{2}$	$10 \frac{22}{2}$	$2 \frac{4}{4}$	-	-	$5 \frac{8}{8}$	$3 \frac{6}{6}$	
Bibliopatriyasınas hıq elmləri	$4 \frac{4}{4}$	$45 \frac{70}{70}$	$\frac{11/kil./}{16/kil./}$	$18 \frac{10}{10}$	$1 \frac{3}{3}$	-	$8 \frac{20}{20}$	
Kitabxanasınas hıq elmləri	$0 \frac{1}{1}$	$20 \frac{16}{16}$	$\frac{1/k.x.s./}{4/k.x./}$	$3 \frac{6}{6}$	-	-	$1 \frac{2}{2}$	
Cəmi:	$56 \frac{74}{74}$	$782 \frac{712}{712}$	$546 \frac{327}{327}$	$30 \frac{35}{35}$	$2 \frac{30}{30}$	$3 \frac{24}{24}$	$8 \frac{24}{24}$	$45 \frac{124}{124}$

Cədvəl 5 (davamı)

İqtisadi infir-matika-ya aid əsərlər	Geoinformatikaya aid əsərlər	Bioinformatikaya aid əsərlər	hüquq informtikasına aid əsərlər	Diçiliyin informatika məsələləri	Riyaziyyat və təbiət elmləri	İctimai və humanitar elmlər	Texniki elmlər
$0 \frac{3}{3}$	-	-	$0 \frac{2}{2}$	-	$3 \frac{2}{2}$	$40 \frac{36}{36}$	-

Библиотечноеведение /1981, № 1-6; 1991, № 1-6/

Kitabxanasın. va bibliopq. səbələri	İsnad edən məqalənin ümumi miqdarı	Bibliopq isnadla-rın ümumi miq-darı	Öz sah və kitabx.sın digər sahə-dən olan əsər.	Bibliopq şün. olan əsərlər (isnadlar)	Nəzəri informati kəya aid əsərlər	Riyazi informati kəya aid əsərlər	Texniki informati kəya aid əsərlər	Kitabxan açılıq in-formatika sına aid əsərlər
1981	13	235	172	3	0	2	0	10
1991	31	155	75	4	3	12	3	11
Kitabxana fondları	6	68	60	1	0	0	0	3
Təsniat və kitab-ana kataloqları	7	64	37	1	3	5	2	14
Kitabxana işinin təşk. və id.ed-si	5	37	16	0	0	1	1	13
Oxucularla iş	5	77	20	2	1	3	4	36
Kitabxana tarixi	8	78	54	-	1	0	2	4
Kitabxana iqtisadiyyanı	4	63	20	-	1	1	3	4
	15	207	161	5	7	1	0	8
	15	77	55	1	4	1	0	2
	4	73	58	-	0	0	-	9
	3	103	70	-	5	1	-	1
	0	11	11	0	0	0	0	6
	6	52	26	1	4	1	1	6

0	11
0
1
0
4
0
3
0
3
2
7
2
3
4
3
4
129
119

26

sistemlərinin, xüsusilə elektron kataloqların işlənməsinin nəzəri və təcrübi problemləri istiqamətində daha intensiv xarakter daşıyır.

«Kitabxana tarixi» fənninin sahədaxili informasiya əlaqələrinin daha fəal olduğu, ictimai və humanitar elmlərlə daha üstün iqtisadiyyatı və informatika sahələri ilə zəif informasiya əlaqələrinin olması 5-ci cədvəldən aydın görünür. «Kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsi» fənni də bu baxımdan demək olar ki, eyni xarakterik xüsusiyyətə malikdir.

Beləliklə, «informatika» elmləri ilə informasiya əlaqələrinin statistik həddinə görə «kitabxanaşünaslıq» fənləri aşağıdakı dərəcələrə malikdir (cədvəl 6).

Cədvəl 6.

Fənnin adı	Informatikaya dair isnadların miqdarı	
	1981	1991
Kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsi	17	38
Kitabxana təsnifatları və kataloqları	16	47
Kitabxana fondları	3	24
Kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsi	3	22
Oxucularla iş	2	18
Kitabxana işinin texniki vasitələri	8	14
Kitabxana tarixi	1	12
Kitabxana iqtisadiyyatı	-	16
Bibliografyaşünaslıq elmləri	10	27
Kitabxanaşünaslıq elmləri	1	2
Cəmi:	61	220

Bütünlükdə bibliografik isnadların miqdarı 1981-ci ildə 782, 1991-ci ildə isə 712 adda olmuşdur (cədvəl 5). 1981-ci ildə «informatika» sahəsindən «kitabxanaşünaslıq», «bibliografyaşünaslıq» və kitabxanaşünaslığa isnad formasında keçən əsərlərin miqdarı 8,4%, 1991-ci ildə isə 31% təşkil edir. Bu isnadların 1981-ci ildə 6,2%-ni, 1991-ci ildə isə 17,4%-ni kitabxanaçılıq informatikası sahəsindəki əsərlər təşkil edir (cədvəl 5). Bu fakta əsaslanaraq «kitabxanaçılıq informatikası»nın «informatika»nın nisbi-müstəqil elm sahəsi kimi formalaşdığını demək mümkündür. Lakin 5-ci və 6-cı cədvəldən aydın görünür ki, bu sahənin nəzəri və təcrübi arsenalının xeyli hissəsini «kitabxanaşünaslıq» və «bibliografyaşünaslıq» fənləri daxilində formalaşır. Bu fakt yuxarıda deyilən iki təhlil me-

27

İnformatikanın sahələri	İsnad edilən məqalələrin miqəd.	Biblioteka sahəsinin miqəd.	Oz sahəsindən və digər sahələrdən	Kitabxana nəşriyyatı	Kitabxana fondları	Təsnifat və kitabxana loqları	Oxu cümlələri	Kitabxana işinin təşkili və idarəsi	Kitabxana tarixi	Kitabxana iqtisadiyyatı
Nəzəri informatika	14 17	50 110	36 69	2 4	-	1 0	-	-	0 2	-
Kitabxanaçılıq informatikası	12 17	84 66	19 19	-	0 4	18 6	0 4	0 2	3 0	0 5
Riyazi informatika	1 6	4 7	4 6	-	-	-	-	-	-	-
Texniki informatika	3 5	44 29	23 11	0 1	0 1	0 1	-	-	-	-
İqtisadi informatika	5 6	45 38	36 20	-	-	1 3	0 1	-	-	0 5
Geoİnformatika	1 1	1 6	1 1	-	-	-	-	-	-	-

tədunun ümumi nəticələri ilə tam üst-üstə düşür. Elə «İnformatika» referativ jurnalının yuxarıda verilmiş bölmələrinin adlarına (cədvəl 2) baxmaq kifayətdir. Kitabxanaşünaslıq fənlərindən kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsi, kitabxana təsnifatları və kataloqları, kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsi fənləri informatika fənləri, xüsusilə «kitabxanaçılıq informatikası» ilə daha intensiv və sıx inteqrasiya olunur (cədvəl 5). «Kitabxana iqtisadiyyatı» fənninin xüsusilə 90-cı illərdən informatika fənləri ilə, o cümlədən iqtisadi informatika ilə inteqrasiyası müşahidə edilir. Bu fakt ehtimal etməyə əsas verir ki, yaxın gələcəkdə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin, xüsusilə avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya texnologiyasının iqtisadi məsələlərini daha dolğun əhatə edən nisbi-müstəqil elm sahəsi yaranacaqdır. Ehtimal ki, bu elm sahəsi, kitabxana iqtisadiyyatı ilə iqtisadi informatikanın aralıq sərhəddində yerləşəcəkdir. Onun necə adlanacağını qabaqcadan demək çətindir. Bəlkə də o, kitabxana iqtisadiyyatının iri bir bölməsi kimi bu fənnin tərkib hissəsinə daxil olacaqdır. Hər halda 5-ci cədvəlin məlumatları göstərir ki, kitabxana iqtisadiyyatının bir tərəfdən təbii ki, kitabxanaşünaslıq fənləri, digər tərəfdən kitabxanaçılıq və iqtisadi informatika, başqa bir tərəfdən ictimai və humanitar elmlərlə (xüsusilə iqtisadi elmlərlə) inteqrasiya elementləri 90-cı illərdən sonra aydın müşahidə edilir.

«Библиотечное дело» jurnalında kitabxanaşünaslıq fənləri üzrə dərc edilən məqalələrin bibliografik isnad sisteminin bəzi ümumi cəhətlərini də qeyd etmək lazımdır. İsnad edilən əsərlərin tədqiq edilən illər üzrə orta hesabla 1,2%-ni xarici dillərdə olan əsərlər təşkil edir. Keçmiş ittifaq respublikaları içərisində Ukrayna və Latviya mütəxəssislərinin rus dilində yazılmış əsərlərinə nisbətən çox isnad verilmişdir. Deyilən illərdə azərbaycanlı mütəxəssislərin məqalələri həmin jurnalda dərc edilmişdir. Yalnız bir məqalədə (L.M.İnkova və İ.P.Osipova, 1981, № 2, s.9) professor A.A.Xələfovun doktorluq dissertasiyasının «История библиотечного дела в Азербайджане /1933-1958 гг.// avtoreferatına bibliografik isnad verilmişdir.

İndi «Научно-техническая информация» (NTI) jurnalında 1981 və 1993-cü illərdə dərc edilən məqalələrdə bibliografik isnadların elm və texnika sahələri üzrə bölgüsünə baxmaq (cədvəl 7) və onu yuxarıda verilmiş cədvəllərin əlaqədar məlumatları ilə müqayisə etmək.

-	-	-	-	-	-	0	1	-
-	1	5	5	1	7	3	7	3
-	2	1	1	0	5	6	1	3
0	-	-	-	-	0	1	-	-
4	-	-	-	-	0	4	-	-
-	-	-	-	-	0	1	-	-
-	-	-	-	-	1	24	2	3
-	2	6	6	0	4	0	0	6
-	4	0	-	-	0	2	-	-
0	14	27	27	27	47	56	9	25
4	34	3	3	3				

31

Biriformatka	1	0	0	-	-	-	-	-
Hüquq informatsiyası	3	12	11	-	-	-	-	-
Düqetlikla bağı informatsiyada işiq-eti	0	0	-	-	-	0	1	-
5	2	59	16	1	-	-	-	-
2	2	17	4	0	2	2	-	-
Informatsiyanın fizika va kimya ilə əlaqə işiqnamələri	1	1	1	-	0	-	-	-
1	14	0	0	-	6	-	-	-
40	288	136	3	0	22	0	3	0
63	301	141	5	5	19	5	3	2
								10

30

Cəvəl 7 (davamı).

Kitabxana işinin texniki vasitələri	Bibliografiya elmləri	Kitabxanasüaslıq elmləri	Kibernetika, riyaziyyat və təbiişüaslıq elmləri	İctimai və humanitar elmlər	Texniki elmlər
-	1	2	2	6	0
-	10	0	0	31	4
-	10	13	13	5	3
-	18	2	2	2	2

Cədvəldən görünür ki, informatika sahələrindən üçü (kitabxanaçılıq, nəzəri və texniki informatika) kitabxanaşünaslıq fənləri ilə daha sıx bağlıdır. Kitabxanaşünaslıq fənlərindən kitabxana təsnifatları və kataloqları fənninin sahəvi informasiya ehtiyatları informatikada daha intensiv istifadə olunur. İnformatikanın ictimai və humanitar elmlərdən aldığı sahəvi informasiyalar da getdikcə çoxalır, kibernetika, riyaziyyat və təbiətşünaslıq elmləri ilə informasiya əlaqələri isə zəifləyir. Bunun səbəbi bizcə iki faktla izah edilə bilər: 1) cədvəldə adları verilən sosial informatika (məsələn, kitabxanaçılıq, hüquq informatikası) sahələri öz obyektli etibarilə ictimai və humanitar elmlərə daha yaxındır; 2) təbiətşünaslıq informatikası sahəsində əksər məqalələr əlaqədar sahəvi jurnallarda dərc edilir və deməli onların isnad sistemini «Научно-техническая» jurnalının I seriyası əsasında tam aşkarlamaq çətindir. Lakin cədvəldən aydın görünür ki, informatika elmlər təsnifatı baxımından həm təbiətşünaslıq, həm də humanitar elmlər sistemində aid edilə bilər. Hətta texniki informatika sahəsinin də ictimai və humanitar elmlərlə fəal əlaqəsini müşahidə edirik. Təbii ki, informasiya texnikası özlüyündə hərdənsə, hansı obyektə də tətbiq olunmalıdır. Tətbiq üçün isə obyekt olmalıdır. Buna görə də texniki informatika sahəsinin həm sosial, həm təbiətşünaslıq informatikası ilə, həm də texniki elmlərlə əlaqəsini görürük.

Təbiətşünaslıq, riyazi və texniki informatika sahələrində informasiyanın səpələnməsi (sahəvi informasiyaların digər sahələrə axını) (bax: cədvəl 7), sosial informatika sahələrində isə əks proses, yəni informasiyanın konsentrasiyası (digər sahələrdən öz arsenalına cəlb edilməsi) daha güclüdür. Məsələn, «Kitabxanaçılıq informatikası» sahəsində məqalələrdəki isnadların 1981-ci ildə yalnız 22%-i, 1991-ci ildə isə 35%-i informatika sahəsindədir, 65-70%-i digər elmlərə, xüsusilə kitabxanaşünaslıq və bibliografiyaşünaslıq elmlərinə aid olan informasiyalardır. Təbiətşünaslıq informatikası sahəsində isə əks proses müşahidə edirik. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, kitabxanaşünaslıq və bibliografiyaşünaslıq, qismən kitabşünaslıq elmlərinin əlaqədar nəzəri, metodiki və təcrübi əsaslarını, eyni zamanda nəzəri, riyazi, texniki və iqtisadi informatika elmlərinin əlaqədar nəticələrini mənimsəmədən «Kitabxanaçılıq informatikası» sahəsində nə elmi, nə də tədris işini görmək mümkün deyil. Əsasən bu elmlərin əlaqədar nəticələrinin sintezindən həmin sahə yararır və konkret obyektə tətbiq edilir. Digər tərəfdən, 80-ci illərin əv-

vəllərinə qədərki dövr «Kitabxanaçılıq informatikası»nın ilkin formalaşma dövrü olduğu üçün təbii ki, digər əlaqədar elmlərdən informasiyaları öz elmi arsenalına cəlb etməli və mənimsəməli idi. Buna görə də 90-cı illərdə «Kitabxanaçılıq informatikası»nın artıq yetkinləşməsinə, ona daha yaxın olan kitabxanaşünaslıq elmlərinə fəal əks təsirini müşahidə edirik. 8-ci cədvəldə verilmiş informasiya balansının nisbəti bu fikri sübut edir. Lakin informasiya təsiri və əks təsiri prosesini daha geniş tarixi dövr üçün təhlili bu prosesi daha aydın müşahidə edilməsinə imkan verərdi.

Ümumiyyətlə, elmlərin inteqrasiyasının informasiya parametrlərinin intensivliyini müəyyənləşdirərkən müəyyən elmin informasiya fəallığı, yaxud informasiya balansı (12) də əsas götürülür. Müəyyən elmin informasiya fəallığı (balansı) o halda müsbət olur ki, qəbul edilmiş müəyyən statistik həddə ikinci növ informasiya axını zamanı digər elm və texnika sahələrindən alınan informasiyalar onun öz sahəsindəki fəal informasiyalardan miqdarca çox olur. İnformasiya balansı müəyyən tarixi dövrdə müsbət olan hər hansı elm sahəsi həmin dövrdə nəzəri və metodik arsenalı baxımından zəif olsa da, daha perspektiv və intensiv inkişafa malikdir. İctimai, humanitar və bəzi texniki elmlərin informasiya balansı xüsusilə XX əsrin ortalarından həmişə müsbət olmuşdur. Onların inteqrasiya dairəsi riyazi və fundamental təbiət elmlərinin əlaqədar arsenalı hesabına daima zənginləşir, genişlənir və dərinləşir. Bu inteqrasiyadan yaranan yüzlərlə yeni elmlərin adları məlumdur. Kitabxanaşünaslıq elmləri də deyilən elmlərlə və həmçinin «informatika» ilə inteqrasiya baxımından müsbət informasiya balansına malikdir. Bu fikri verilmiş 8-ci cədvəldən asanlıqla görmək olar.

Kitabxanaşünaslıq, bibliografişünaslıq və kitabşünaslıq elmlərinin informatika və digər elmlərlə inteqrasiyasının informasiya balansı (fəallığı) (statistik parametrlər)

Cədvəl 8

Kitabxanaşünaslıq fənləri və digər əlaqədar elmlər 1981 1991 (1993)	Informatikaya alınan əsərlər (isnadlar)		Informatikadan və digər elmlərdən k/x-sün. və bibl.-şün. keçən əsərlər (isnadlar)		Informasiya balansı	
	1981	1991/ 1998/	1981	1991/ 1998/	1981	1991/ 1998/
Kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsi	3	5	12	35	+9	+30
Kitabxana fondları	-	5	3	24	+3	+19
Kitabxana təsnifatları və kataloqları	22	13	16	49	+6	+33
Oxucularla iş	-	5	2	18	+2	+16
Kitabxana işinin təşk. və id.ed-si	-	3	7	24	+3	+17
Kitabxana tarixi	3	2	1	12	-2	+1
Kitabxana iqtisadiyyatı	-	-	10	16	-	+6
Bibliografişünaslıq elmləri	14	34	10	27	-4	-7
Kitabşünaslıq elmləri	27	3	1	2	-26	-1
Kibernetika, riyaziyyat və təbiətşünaslıq elmlərindən keçən isnadlar (əsərlər)	3/k/xs./ 27/inf./	-	4/k/xs./ 4/inf./	-	-	-
İctimai və humanitar elmlərdən keçən isnadlar (əsərlər)	129/k/x s/ 47/inf./	-	0/k/xs./ 25/inf./	-	-	-
Texniki elmlərdən keçən isnadlar (əsərlər)	0/k/xs./ 9/inf./	-	0/k/xs./ 25/inf./	-	-	-
Cəmi:	69	70	62	207		

Cədvəldən görünür ki, informatika ilə inteqrasiya səviyyəsinə görə kitabxana təsnifatları və kataloqları və kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsi fənlərinin informasiya balansı daha fəaldır. Əvvəlki cədvəllərdən də görürük ki, həmin fənlərin informatika sahələri ilə qarşılıqlı əlaqələri daha intensivdir. Digər kitabxanaşünaslıq fənləri inteqrasiya intensivliyi baxımından nisbətən zəifdir.

Bibliografişünaslıq və kitabşünaslıq elmlərinin informatika ilə inteqrasiya baxımından informasiya balansı mənfidir (cədvəl 8), yəni «informatika»ya bu sahələrdən keçən informasiyalar daha çoxdur. Referativ jurnalın təhlilindən də gördük ki, Bibliografişünaslıq elmlərinin dəfələrlə sınaqdan keçirilmiş nəzəri, metodoloji və təcrübə arsenalı informatikada daha geniş istifadə edilir. Biblioqrafik təsvir nəzəriyyəsi, metodları və təcrübəsi, biblioqrafik axtarış metodları və vasitələri və s. buna misal ola bilər.

«Informatika»nın ənənəvi sənədlərlə bağlı olan tarixi problemləri zəif işlədiyinə və ilkin sənəd informasiyalarının istehsal və emalı məsələləri kitabşünaslıqda daha dərinlən və hərtərəfli öyrənilməsinə görə «informatika»nın kitabşünaslığın tarixi, nəzəri və təcrübə elmi arsenalına ehtiyacı vardır. Bütün buna görə də «informatika» ilə inteqrasiya baxımından bibliografişünaslığın və kitabşünaslığın informasiya balansı təbii ki, mənfidir. Referativ jurnalın əlaqədar məlumatları, terminoloji təhlil nəticələri də deyilən fikri təsdiq edir. Lakin elmi metodların miqrasiyası baxımından «informatika» həmin elmlərə daha fəal təsir göstərir.

Beləliklə, gördük ki, informatika ilə kitabxanaşünaslıq fənlərinin tarixən başlanan inteqrasiyası getdikcə intensivləşmiş, genişlənmiş və dərinləşmişdir. Onun onlarla, yüzlərlə ölçü parametrləri vardır. Biz onun bir neçəsini deməyə çalışdıq. Əvvəlki tarixi dövrlərdə kitabxanaşünaslıq və bibliografişünaslıq elmləri informatikanın sosial yönümlü nəzəri, metodiki və təcrübə əsaslarını formalaşdırmışdır. Eyni zamanda informatikanın fəlsəfi, texniki, riyazi, bioloji və hüquqi əsasları deyilən əlaqədar elmlər tərəfindən yaradılmışdır. Bu şəxəli tarixi inkişaf prosesi informatikanın onlarca digər elmlərlə inteqrasiyasını getdikcə gücləndirmişdir. Tarixi inteqrasiya prosesi nəticəsində informatikanın elmi və təcrübə arsenalı getdikcə zənginləşmiş, informasiya mərkəzləri isə tətbiqi və texnoloji tədqiqatlarla bu prosesi daha da sürətləndirmişdir. Nəticədə 90-cı illərin ortalarından informatikanın differensasiya prosesi başlanmış

dır, yeni-yeni informasiya fəaliyyəti qurumları yaradılmışdır. Bizcə, informatikanın ali tədris müəssisələrində differensial tətbiqi də qismən bu yaxın tarixi faktla bağlı olmuşdur.

Yuxarıda deyilən təhlil metodlarının nəticələri göstərir ki, informatika elmləri infrastruktur xarakterli elmlərdir. Onların bir qisminin tədqiqat obyektı təbiətdə baş verən informasiya prosesləri, digər qisminin tədqiqat obyektı sosial-ictimai informasiya hadisələri, başqa bir qisminin tədqiqat obyektı isə intellektual xarakterli texniki sistemlərdir.

Eksperimental təhlil metodlarının nəticələrinin müqayisəsi və ümumiləşdirilməsi göstərir ki, sosial informatika elmləri içərisində «Kitabxanaçılıq informatikası» tarixən xeyli əvvəllər formalaşmış hazırda elmi və təcürbi arsenalə malikdir.

Yuxarıda verilmiş eksperimental təhlil metodlarının müqayisəli məzmun aspektlərini ümumiləşdirsək bir elm kimi «Kitabxanaçılıq informatikası»na belə bir tərif vermək olar:

«Kitabxanaçılıq informatikası – kitabxanalarda, elmi və bədii sənəd informasiyaları ilə iş görən digər qurumlarda texnoloji və idarəetmə proseslərinin avtomatlaşdırılmasının nəzəri, metodiki və təcürbi problemlərini öyrənən elmdir».

Bu tərif referativ jurnalın əlaqədar bölmələri çərçivəsində sənəd-informasiya axınının məzmununa, terminoloji təhlil nəticələrinə və bibliografik isnad metodunun faktlarına tam uyğun gəlir.

«Kitabxanaçılıq informatikası»nın tədqiqat obyektləri – kitabxanalar, arxivlər, informasiya idarələri və nəşriyyatlar, tədqiqat predmeti isə sənəd/informasiya prosesləridir.

Tətbiq edilən eksperimental təhlil metodlarının nəticələrinin müqayisəli məzmun təhlili göstərir ki, «Kitabxanaçılıq informatikası» tədris aspektində təqribən 22 sahəvi və 6 sahələrarası (digər informatika fənnləri) fənnə bölünə bilər. Bu istiqamətdə tədqiqatlar deyildiyi kimi, I.Maxlup, R.S.Qilyarevski, A.V.Sokolov və bir sıra digər tədqiqatçılar tərəfindən aparılmışdır. Lakin 90-cı illər baxımından bu tədqiqatların nəticələri bizcə bir qədər təkmilləşdirilmişdir. Bu problem isə ayrıca bir məqalənin mövzusunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Мехтиев Д.М., Рустамов А.М. Указатель Цитированной литературы по нефтяной науке и технике. В 2-х томах. Т. 1. Указатель слог. – Б., 1973. – 632 с.; Т. 2. Указатель источников. – Б., 1974. – 325 с.; Рустамов А.М. Указатель Цитированной литературы

и интегральной библиотечно-информационной системе // *Вопр. информ.теории и практики. Международный научный сборник.* – 1983. – № 48. – с. 63-80.

2. Мəсələп, Коренной А.А. Анализ информационных связей в потоках НИИ. Автореферат дисс. «...» кандидат технических наук. Киев, 1974. – 18 с.; Маршакова И.В. Система цитирования научной литературы как средство слежения за развитием науки. Автореферат дисс. «...» доктора технических наук. – М., 1986. – 27 с.; вв с.

3. Прайс А.А. Малая наука, большая наука // *Наука о науке. Сб. Научн.тр.* – М., 1966. – С. 320-386. Прайс Д.Д. Наука со времени Вавилона. – М., 1968. – 146 с.; Налимов В.В. Количественные методы исследования процесса развития науки // *Вопр. философии.* – 1966. – № 12. – С. 42-52; вв с.

4. Мəсələп, Прайс Д.Д. Квоты цитирования в точных и не точных науках и не-науке // *Вопр. философии.* – 1971. – № 3. – С. 149-155; Налимов В.В., Мульченко В.И. Наукометрия. – М., 1981. – 178 с.; Дуленко Ю.К. Метод компьютерного кластер-анализа цитирования как инструмент выявления и исследования структуры межнаучного взаимодействия // *НИИ, сер. 1.* – 1993. – № 4. – С. 20-24.

5. Мəсələп, Гиляревский Р.С. и др. Опыт изучения Sci // *Кибернетика и документалистика. Сб. научн.тр.* – М., 1969. – С. 32-53; Мехтиев Д.М., Рустамов А.М. Методика составления машинного указателя слог. – Б., 1972. – 59 с.; Указатель цитированной литературы по нефтяной науке и технике / «УЦП-нефть». / *Научн. и техн. б-ки. СССР.* – 1976. – № 2. – С. 13-21.

6. Еришов А.П. О предмете информатики // *Вестн. АН. СССР.* – 1984. – № 2 – С. 113-118.

7. Глушков В.М. Основы безбумажной информатики. – М., 1982. – 362 с.

8. Small H/ The relationship of information science to the social Sciences a Co-citation analysis // *Inform/ proc/ and manag.*, 1981/ - V. 17. – p. 39-50.

9. Маршакова И.В. Система цитирования научной литературы как средство слежения за развитием науки. – М.: Наука, 1988. – С. 132-134.

10. Гиляревский Р.С. Что такое информатика? // *НИИ, сер. I.* – 1989. – № 11. – С. 18-19.; Шрейдер Ю.А. Двойной облик информатики // *Природа.* – 1988. – № 9. – С. 64-71.

11. Муравинский Т.В. Информатика – новая научная дисциплина // *НИИ, сер. I.* – 1993. – № 6. – С. 9-14.

12. Теллов Д.Ю., Горохова Т.А. Некоторые результаты изучения информационных потоков // *НИИ.* – Сер. I. – 1979. – № 2. – С. 3-10.